

At leve med risikoen for at blive varulv

Kirkegårdskulturens nødvendighed samt betragtninger over gravmindekulturens situation i dag

Af Elof Westergaard

Sognepræst, Mariehøj Kirke, Silkeborg

Lægen al- Razi, som levede i det 10. århundrede, stillede en diagnose på hvilke personer, der lettest kunne blive angrebet af lykantropi, dvs. personer, som imod deres egen vilje i perioder kunne blive forvandlet til en varulv. De, som lettest rammes af en sådan sindssygdom, er melankolske mennesker, der holder af natten og af kirkegårde, skriver al- Razi.¹ Interessen for kirkegårdskultur må ud fra denne diagnose betragtes som en sygelig og farlig lidenskab. Man kan spørge, hvorfor interessere sig for kirkegårde og kirkegårdskultur? Vi kan endvidere erindre os Jesu ord: "Lad de døde begrave deres døde." Der er i kristentroen ligefrem en særlig pointe i, at stenen brydes fra graven påskemorgen, og at en gravfred brydes. "Gå til Galilæa", sagde englen på stenen til kvinderne, der kom til Jesu grav. Med andre ord: "Gå hjem. Der møder I Livet."

Men vi mennesker har gennem årtusinder følt det væsentligt og rigtigt at begrave vore døde på en omsorgsfuld måde. Gravskikke og former har skiftet, men en markering af det liv, der er levet til ende, har følt og føles stadig rigtigt og nødvendigt. Selv i dag på de ukendtes grav er der altid et fælles tegn og en landskabsmæssig markering af stedets egenart.

Der er fortsat forskel på om det er en hest eller et menneske, som begraves. Ethvert gravminde i sten, træ eller andet materiale udtrykker i sig selv (og det hvad enten vi er os det bevidst eller ej) en taknemmelighed for det liv, som blev delt. Gravkulturen er med andre ord en taknemmelighedsytring. Den skaber erindringsmærker, samtidig med, at det at sætte et gravminde udtrykker en tavs opstand imod døden.

Kirkegårdskultur som barbariets modsætning

Den græske forfatter Iakovos Kambanellis skildrer i romanen Mauthausenⁱⁱ sit ophold under Anden Verdenskrig i koncentrationslejren Mauthausen. Det er som hos den italienske forfatter Primo Levi eller hos den jødiske forfatter Elie Wiesel rædselsvækkende læsning. Disse forfattere skildrer alle menneskets bestialitet og brutalitet.

Fanger blev i Mauthausen stillet på rækker og sat til at grave deres egne grave. Det var ikke individuelle grave, men massegrave. Gravritualet var reduceret til nedskydning. Tusinder af andre fanger blev gasset, og de døde kroppe destrueret i krematorierne. Kambanellis skildrer, hvordan lugten af brændt menneskekød hang over lejren.

Koncentrationslejrene var systematisering og virkeliggørelse af en grufuld udryddelsesplan, som end ikke gav plads til nogen form for gravkultur, kun destruktion. Enkelte små skildringer i Kambanellis' erindringer står derfor i skærende kontrast til udryddelseslejrens rædsler. Det er bl.a. skildringer af medfangers begravelse af døde fæller.

Kambanellis fortæller, hvordan fangerne efter lejrens befrielse må vente nogen tid i Mauthausen for at komme tilbage til deres respektive lande og byer. Nogle af de mest hårdt medtagne fanger dør i denne periode.

Forfatteren fortæller om gravlæggelsen af en af disse døde. Den afdøde blev nu lagt i en kiste. Kvinderne klædte sig på i deres pæne klæder, man gav de døde noget med, en kam, blomster fra de nærtliggende marker, og man skrev på kisten, ord og sætninger båret af smerte, savn og håb. En værdig og omsorgsfuld omgang med den døde kunne atter finde sted.

Begravelsen, kirkegårdskulturen, udtrykker således en væsentlig form for humanitet. Gravkultur er forbundet med humanitet og religion, med en fornemmelse for, at vi mennesker er fælles i døden, og at identitet ikke er noget vi blot har, men er noget vi gives.

Måske medfører interessen for kirkegårdskultur en risiko for at vi bliver som en varulv, men uden denne interesse og den omsorg for de døde, som kirkegårdskulturen udtrykker, tabes noget bærende for menneskelig fællesskab og samfund.

I

Foreningen for Kirkegårdskulturs formål er at virke for, at kirkegårdenes æstetiske, kulturhistoriske og landskabelige værdier bevares, men samtidigt, at de udvikles således, at kirkegårdene fortsat må fremtræde som værdige begravelsespladser.

Denne fremme af udviklingen af kirkegårdskulturen var anliggendet med det seminar, som blev afholdt den 30.-31. oktober 2005 på Ryslinge Højskole. Seminaret handlede specifikt om gravminder.

I 1989 afholdt Foreningen for Kirkegårdskultur en konkurrence om nye gravmindeformer, og det førte til udgivelsen *Nye gravminder*.ⁱⁱⁱ

Konkurrencen og udgivelsen dengang havde en vis offentlig bevågenhed og vakte en vis interesse for gravminder, men der er fortsat brug for at diskutere og drøfte, hvordan der kan ske nødvendige forbedringer af og fornyelse af gravmindekulturen. Med seminaret på Ryslinge Højskole har det været foreningens ønske på et generelt niveau at medvirke til at afklare årsagerne og handlemulighederne samt øge opmærksomheden og informationen om emnet.

En række folk med forskellig baggrund, fra forskellige faggrupper, som alle arbejder med og/eller forholder sig til gravminder, kom med indlæg på seminaret på Ryslinge Højskole.

Forsamlingen hørte på relativ kort tid mange forskellige slags indlæg, foredrag og oplæsning. Lektor Inge Lise Pedersen var en dygtig ordstyrer af debatten blandt de lidt mere end 100 deltagere.

II

Gravmindekulturens udvikling afspejler samfundets udvikling. Kirkegården kan med rette ses som et spejl af samfundet. Kirkegården mimer boformer og haver udenfor, og gravminderne afspejler gennem navne, inskriptioner og ornamenter, hvad der findes betydningsfuldt udenfor kirkegårdsdiget. Samfundsudviklingen er derfor også baggrund for nogle af de problemer, som gælder for de gravminder, der aktuelt købes og placeres på landets kirkegårde.

Der er i vort samfund blevet vendt op og ned på forholdet mellem materiale/produktpriser og så arbejdslønnen. For år tilbage kunne monumenter hugges til på alle sider, soklen stikke dybt i jorden, og en mand kunne på de fleste værksteder være ansat til at glatslibe en sten. Timelønnen var lille, så det gjorde ikke noget at lade en mand stå en hel dag og hugge soklen til. I dag er det anderledes, og lønudviklingen fordrer tilpasning. Det sætter stenhuggerhåndværket i fare og skaber for mange mildt sagt mådelige gravminder.

Til gengæld er materialer, produkter, her granitten, blevet globaliseret, hvilket har skærpet konkurrencen. Valget står ikke længere blot mellem bornholmsk og svensk granit. Mulighederne for valg af granit er mangfoldige.

Vi, nutidens forbrugere, kan lide at have disse mange muligheder. Det er hele ideen med forbrugssamfundet. Men det giver problemer, når der skal skabes noget mere personligt, for hvordan få skabt personlige og smukke gravminder i dag? Masseprodukter koster næsten ikke noget, men det gør derimod alt, hvad skal være personligt. Vi kommer derfor alt for let til at give køb på det gode håndværk. Produkterne må jo netop ikke tage tid at fremstille, idet tid er lønomkostninger og højere priser. Men godt håndværk kræver tid. Hvordan vi samfundsmæssigt kan forbedre disse forhold, så der bliver plads til godt håndværk, og i det hele taget til en ordentlig udførelse af det menneskelige arbejde, er en politisk opgave. Der er dog ikke noget enkelt svar og en enkel løsning.

Forandringer

Forringelserne af gravmindekulturen og stenhuggernes manglende muligheder for at udøve deres håndværk optimalt er imidlertid ikke kun samfundets skyld. Et ændret syn på kirkegården, syn på døden og livet, spiller også en væsentlig rolle.

Vores historiske bevidsthed er generelt blevet svækket. Vi tænker i stedet langt mere horisontalt og psykologisk. Vi har skiftet tiden ud med rummet. Individualisering og sekularisering er fortsat stærke kræfter, også selv om ritualer og religiøsitet i dag tilkendes stor betydning. Det kristne præg er gradvist ved at forsvinde (f. eks. den østvendte grav og kristne symboler på gravminderne: stjernen og korset). Vi har groft sagt mistet fornemmelsen af at være af en lang slægt. Vi er nu først og fremmest forbrugere.

Disse ændringer giver naturligvis nye udfordringer til kirkegårds-kulturen. Forbrugeren stiller individuelle krav, og det vil uundgåelig give sammenstød på kirkegården mellem individet, som gennem gravstedet ønsker sine behov for sorgbearbejdelse opfyldt, og så det menighedsråd eller den kirkegårdsbestyrelse, som skal varetage sit ansvar for, at kirkegården er et alment rum. Menighedsrådet eller kirkegårdsbestyrelsen kan ikke nøjes med at tænke i opfyldelsen af forbrugers behov. De er også nødt til at medtænke helheden og den organisme, kirkegården er.

Vi har desuden i gennem det sidste århundrede gennemført en revolution mht. ændret begravelsespraksis. Langt de fleste døde i dag bliver brændt, hvad oftest medfører langt mindre gravminder og gravstedsanlæg. Plæner med små rektangulære liggester, inspireret af brødremenighedens kirkegård,

fylder efterhånden meget på mange danske kirkegårde. Disse gravminder er meget enkle, men deres store antal gør et trøstesløst indtryk. Der mangler simpelthen variation og andre modeller af urnegravsten til at bryde med konformiteten.

Vi har endelig også vænnet os fra at efterspørge godt håndværk. Vi er vant til at have mange ting, og vi efterspørger også straks den nyeste teknik, men vi mangler tydeligvis sans for proportioner og æstetik. Hvordan kan det ellers være, at vi accepterer gravminder, hvor forholdet mellem stens form og bogstaverne er helt forkerte? Hvorfor kan vi og de få stenhuggere, som laver sådan noget sjusk, ikke se det? Langt de fleste stenhuggere har stor faglig stolthed og ønsker selv, at der må bliver stillet krav til dem.

Hvordan Foreningen for Kirkegårdskultur kan være med til at forbedre de gravminder, som skal skabes fremover, står ikke entydigt klar efter seminaret på Ryslinge Højskole. Men der ligger i alt fald en stor pædagogisk opgave for foreningen, nemlig den at fremvise gode eksempler på personlige gravminder, hvor stenenes form og skrift er forbundne og står i samklang med hinanden og med den helhed, stenen er en del af. Det handler om fortsat være øjenåbner.

1 Robert Irwin: *1001 nat En indføring*. Kbh. 2005, 247

2 Iakovos Kambanellis: *Mauthausen*. Athens 1995

3 *Nye gravminder*, Foreningen for kirkegårdskultur, København 1992